

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí, eds. Světlá Čmejrková, Jana Hoffmannová, Academia, Praha 2011, 491 s.
ISBN 978–80–200–1970–7.

Mluvená čeština a její funkční využití v jednotlivých diskurzech současné češtiny patří k tématům, která jsou v kontextu domácí i zahraniční jazykovědné bohemistiky velmi aktuální, jak mimo jiné dokládá i obsáhlý, téměř dvacetistránkový seznam užité literatury. Ostatně i jména obou editorek, Světlý Čmejrkové a Jany Hoffmannové, stejně jako jejich dlouholeté spolupracovnice Olgy Müllerové i mladších kolegů Martina Havlíka a Petra Kaderky jsou právě s touto oblastí lingvistického výzkumu bytostně spjata.

Autoři jednotlivých kapitol ve velmi dobře logicky strukturované publikaci postupují od konfrontace psanosti a mluvenosti, a to jak v oblasti jejich teoretického zpracování, tak v oblasti jejich praktického užití v současné češtině, přes otázky spojené s výstavbou a užitím nejrůznějších lingválních i paralingválních prostředků při konstituování mluvených komunikátů, až k analýze autentických komunikátů realizovaných na pozadí konkrétních specifických komunikačních kontextů. Na závěr publikace jsou velmi funkčně připojeny i dvě kapitoly mapující jak postoje uživatelů jazyka k regionální a stylistické variantnosti jazyka, tak funkční využití variet národního jazyka při výuce na základních školách.

Úvodní kapitoly představují fundované a teoreticky kvalitně podložené uvedení do problematiky. Světlá Čmejrková se v nich zaměřuje na historický vývoj a úlohu psanosti a mluvenosti v jednotlivých etapách historického vývoje národního jazyka. Jako východisko pro další výzkum se pak jako opodstatněný ukazuje zejména závěr, že mluvenost a psanost se sice realizují jako manifestace společného kódu, přesto jako dva samostatné systémy. Mluvená řeč se totiž obvykle uplatňuje při setkání tváří v tvář a nese znaky dialogické interakce, a proto nesmí být posuzována na pozadí psaného jazyka. Oba módy jsou pak detailně charakterizovány a za zmínku jistě stojí skutečnost, že autorka při klasifikaci nejdůležitějších jevů pracuje s terminologií zavedenou v kontextu angloamerické lingvistiky. Pro postižení nejvýraznějších rysů obou módů jsou pak užity pojmy jako osobní zaangażovanost autora (*involvement*) vs. integrace psaného textu (*integration*), kontextualizace vs. dekontextualizace, řeč na dálku vs. řeč na blízko apod. Problematika psanosti a mluvenosti je pak v samostat-

né kapitole sledována s ohledem na specifičnost české jazykové situace. Světlá Čmejrková zde nejprve vychází z teoretických východisek přijatých v kontextu americké sociolingvistiky, neopomíjí ale ani funkční aplikaci pojmu diglosie na českou jazykovou situaci navrženou koncem osmdesátých let Františkem Danešem. S odkazem na Fergusona zmiňuje existenci vyšší a nižší variety, jimž by v kontextu naší situace odpovídala spisovná a obecná čeština; terminologicky se pak v publikaci s pojmem *obecná čeština* pracuje tak, jak byla definována v *České mluvnici* Havránka a Jedličky nebo později v kolektivní brněnské *Průruční mluvnici češtiny*. Výrazné praktické zaměření celé publikace a evidentní snaha dokládat všechny teoretické postuláty na autentickém lingvistickém materiálu se uplatňuje i zde v podkapitole věnované distribuci jazykových variet v psaném jazyce. Poměrně podrobně je např. sledováno uplatnění obecné češtiny v současné krásné literatuře, možnosti její stylizace v reklamním diskurzu nebo v jiných typech komunikátů působících hranou blízkosti a intimitou mezi komunikačními partnery. Na bohatém příkladovém materiálu rozhovorů s významnými kulturními osobnostmi převedenými z mluveného do psaného modu autorka sleduje a kriticky hodnotí možnosti kombinace kultivovaného spisovného vyjadřování v oblasti morfologie s expresivním lexikem a uvolněnou syntaxí komunikátů. Z detailní analýzy sledovaných komunikátů pak dospívá k jistě správnému závěru, že zatímco doména psanosti zůstává i nadále omezena na ohraničenou množinu funkčních stylů, mluvenost od poloviny 90. let rozšiřuje své spektrum např. i do oblasti tištěné publicistiky.

Další blok tematicky souvisejících kapitol je věnován kontextu užití mluvených projevů, úloze indexů v mluvené komunikaci, výstavbě a členění mluvených projevů a užitým verbálním a neverbálním prostředkům.

Autorky dílčích podkapitol čtvrté kapitoly nazvané *Kontexty a situace mluveného projevu* se nejprve věnují vymezení žánrů mluvené komunikace. Typologizace mluvených projevů je zde prováděna na pozadí typizovaných sociálních situací, ve kterých komunikace probíhá, ve svých teoretických podkladech se autorka podkapitoly *Žánry mluvené komunikace* Světlá Čmejrková při definici žánru vrací až k práci M. Bachtina, jeho východiska ovšem doplňuje také o terminologický aparát užívaný při diskurzni analýze nebo v Griceově kooperačním principu. Olga Müllerová pak přijatou klasifikaci doplňuje ještě o aspekty vyplývající z komunikační situace a obohacuje ji o atributy jako *soukromá – veřejná, formální – neformální* komunikace nebo o úlohu vzdělání a profese komunikantů. Tuto kapitolu uzavírá Jana Hoffmannová analýzou dialogů realizovaných v nejrůznějších komunikačních kontextech, zaměřenou zejména na prostředky zdvořilosti a projevy jejího porušování. Přínosné se v tomto ohledu jeví zejména široké rozpětí analyzovaných sociálních kontextů, autorka se zaměřuje jak na konverzaci realizovanou v domácím prostředí, tak i na komunikaci, jejíž podobu výrazně ovlivňuje příslušnost komunikantů k nejrůznějším institucím či

politickým stranám. Jako velmi podnětnou pro další výzkum hodnotím i podrobnější analýzu užitých prostředků a jejich funkcí při komunikaci profesionálů s klienty nejrozličnějších sociálních zařízení (zde např. domov pro seniory).

Detailnější analýza výrazových prostředků užitých v předem nepřipravené komunikaci je realizována v páté kapitole *Indexovost promluv a identita mluvčích*. Pozornost je věnována nejenom funkci těchto prostředků při označování předmětů a okolností komunikace a jejich adekvátní interpretaci, ale také jejich úloze při konstruování identity mluvčích. Nesporným přínosem je poctivá analýza autentických dialogů realizovaných v pevném rámci vyplývajícím ze sociálních rolí zastávaných účastníky komunikace. Zatímco autor první podkapitoly Petr Kaderka pozornost věnuje zejména úloze indexů jako jednomu z aspektů komunikační úspěšnosti, Světlá Čmejrková se zaměřila především na indexování osob nějakým způsobem zapojených do probíhající komunikace v roli mluvčího – adresáta – předmětu komunikace a úlohu užitých indexů při konstruování identity mluvčích.

Na tuto část pak organicky navazují kapitoly věnované analýze jazykových prostředků specifických pro mluvený modus. Jana Hoffmannová se v poměrně obsáhlé analyticky zaměřené kapitole věnuje prostředkům segmentace mluveného projevu a opět je třeba velmi pozitivně vyzvednout fakt, že upouští od reprodukce teoretické báze dané problematiky a přímo na autentickém rozhovoru dvou žen sleduje prostředky a způsoby segmentace a členění dialogického komunikátu. Na svůj dlouholetý výzkum v dané oblasti navazuje i Olga Müllerová v podkapitole věnované skladbě mluvených výpovědí. I v tomto případě se obecná charakteristika problematiky omezuje na nutné minimum a těžiště celé podkapitoly je v prakticky zaměřené a materiálově velmi dobře podložené analýze mluvených výpovědí se zaměřením na vsuvky. Autorka podkapitoly sleduje motivaci jejich užití, funkce, které v různých kontextech mohou plnit, i formální podobu větých struktur, v jejichž okolí jsou vsuvky užity.

Do společné sedmé kapitoly jsou shrnuty výzkumy zaměřené na specifika tvarosloví a výslovnosti mluvené češtiny. Světlá Čmejrková opět velmi funkčně využívá bohatý autentický materiál nashromážděný v korpusech mluvené češtiny a na četných excerptech sleduje četnost užití spisovných a nespisovných dubletních tvarů i důvody, které komunikující subjekty ovlivňují při jejich výběru. Mezi analyzované jevy byly např. vybrané tradičně problematické kondicionálové tvary, formální shoda tvarů přídavných jmen, zájmen a sloves se substantivy, instrumentálové tvary zakončené na *-ama* a další problematické tvary slovesné flexe. Je třeba ocenit, že autorka podkapitoly se neomezuje pouze na diskurz běžně mluvených komunikačních událostí, ale analyzuje i komunikáty, v nichž jsou promluvy tohoto typu pouze simulovány, nebo komunikáty, které jsou sice realizovány jako mluvené, ale jejichž podavatelé usilují o korektní realizaci jazykového kódu. Výrazným přínosem pak jsou komentáře, v nichž sleduje okolnosti komunikačního aktu, na jejichž pozadí se komunikace reali-

zuje. Martinu Havlíkovi se daří nejenom stručně a přehledově zachytit nejvýraznější prvky výslovnosti mluvené češtiny, ale také příčiny, které současnou podobu běžného komunikačního standardu způsobují.

Vedle zájmu o formální podobu a funkční využití verbálních výrazových prostředků je pro publikaci příznačný také zájem o neverbální složku dialogických komunikačních událostí. Petr Kaderka v samostatné podkapitole mající opět charakter případové studie přináší detailně propracovanou analýzu jednoho pracovního setkání realizovaného v rámci menší uzavřené pracovní skupiny, zaměřenou zejména na úlohu tělesných postojů, gest a pohledů při vyjadřování vlastních názorů. Opět je třeba vyzvednout dobře promyšlenou strukturu podkapitoly, v níž autor věnuje pouze minimální prostor reprodukčním pasážím a termíny i teoretické premisy okamžitě aplikuje na konkrétní autentický materiál. Na záznamu komunikační situace se mu pak dobře daří postihnout úlohu mimických prostředků i gest při střídání komunikačních partnerů, při ujímání se a předávání slova apod. Autor si všímá zejména funkce těchto prvků při spoluutváření koherence verbálního projevu, při dosažení komunikační úspěšnosti, a to zejména s ohledem na jejich roli při usnadnění vzájemného porozumění nebo jejich vlivu na průběh interakce. Kapitulu věnovanou neverbálním prostředkům velmi vhodně doplňuje podkapitola *Prozódie a projektivita* Martina Havlíka. Autor si všímá jednoho konkrétního aspektu zvukové stránky dialogických promluv, a to místa, které je relevantní z hlediska střídání mluvčích. Velmi důležitou funkci při signalizaci plánovaného ukončení verbální aktivity totiž hraje právě prozódie (v širším pojetí spojená s melodií). Martin Havlík s oporou v dnes již klasické literatuře zabývající se intonačním průběhem české věty (Daneš 1957) sleduje, jak mohou být zvukové prostředky v souhře s prvky ostatních jazykových rovin (např. syntaktické) mluvčími využity, nebo dokonce zneužity při dosažení zamýšleného komunikačního efektu. Materiál pro analýzu autor čerpal opět zejména z dialogů realizovaných v mediálním prostředí. Tato volba je oprávněná zejména s ohledem na fakt, že u veřejně realizovaných promluv oficiálního rázu lze právem očekávat odlišné intonační ztvárnění než u promluv soukromých, ačkoli dokladový materiál ukazuje i v tomto ohledu na sbližování obou diskurzů.

Další kapitoly pak spojuje otázka funkčního užití mluvené češtiny na pozadí různých diskurzů. V deváté kapitole věnované analýze mediálního dialogu se její autorce Světlé Čmejrkové daří velmi funkčně navázat na výzkum konstruování identity mluvčích realizovaný už v rámci páté kapitoly; na pozadí teorie tváře konfrontuje běžný a mediální dialog, přičemž značnou pozornost věnuje i úloze diváka jako komunikačního partnera výrazně ovlivňujícího výslednou podobu mediálních dialogů. Na příkladech autentických mediálních dialogů realizovaných v pravidelných diskusních pořadech veřejnoprávní České televize *Na plovárně* a *Uvolněte se, prosím* je pak sledován proces konverzacionalizace a kolokvializace veřejné mediální komu-

nikace. Přínos kapitoly spatřujeme mimo jiné i v tom, že se její autorce velmi dobře daří postihnout proces vzniku českého konverzačního stylu.

Zájem o pronikání mluvenosti do diskurzů, jejichž doménou byla donedávna především psanost, je příznačný pro další kapitolu *Mediální dialogy – psaná podoba na pozadí mluvené*. Světlá Čmejrková analýzou konkrétních dialogů realizovaných nejprve v mluvené podobě a následně převedených do podoby psané dochází k postižení obecných zákonitostí uplatňujících se v knižních vydáních původních rozhovorů realizovaných v rámci nejúspěšnějších zábavných televizních pořadů *Na plovárně*, *Krásný ztráty a Uvolněte se, prosím*. Srovnání přepisů původních mluvených dialogů s jejich pozdější sekundární tištěnou podobou se ukazuje jako jednoznačně funkční prostředek jednak při stanovení nejtypičtějších rysů mluvených forem mediálního diskurzu, jednak při postižení nejtypičtějších prvků mluvenosti v tištěných psaných dialozích. Jana Hoffmannová tento výzkum velmi vhodně doplňuje i o rovinu publicistických tištěných interview, její práce je totiž jednoznačným dokladem stále častější kolokvializace a konverzacionalizace i v této oblasti. Jednoznačný přínos této podkapitoly spatřujeme především v jejím sociolingvistickém přesahu, autorka velmi správně spojuje užití určitého kódu s identifikací jeho uživatele s konkrétní sociální skupinou. Komunikující osobnost je ve svém psaném projevu výrazně omezena při budování vlastního mediálního obrazu a své image. Právě užití výrazové prostředky pak mohou mluvčímu, typickému „nespisovnému člověku“, pomoci prezentovat se např. jako rebel, mladý nezávislý intelektuál apod. Velmi podnětná se nám v tomto kontextu jeví zejména připomínka hodnotící práci redaktorů a redakčních editorů, kteří právě svými někdy více a někdy bohužel i méně citlivými zásahy do textů mohou tento mediální obraz známých osobností ovlivňovat a měnit. Zvláštní pozornost je věnována i zneužití stylizované mluvenosti při předstírání a mystifikacích v analytické publicistice nebo v reklamním diskurzu.

Již tradiční místo má stylizovaná mluvenost v krásné literatuře. Jana Hoffmannová nejprve systematizuje prostředky užívané autory literárních textů při dosažení dojmu mluvenosti, následně kapitolu funkčně rozděluje na oddíly věnované próze, poezii, dramatu a komiksu; autorka výběrem textů prokazuje nadstandardní přehled v současné tvorbě, analyzovaný materiál volí funkčně tak, aby ilustroval nejtypičtější jevy užití mluvenosti. Pozornost věnuje jak autorům původem českým, tak i moravským a velmi správně odlišuje specifika užitých prostředků v závislosti na jejich územní příslušnosti. Světlá Čmejrková výzkum doplňuje o analýzu románového textu Miloše Urbana *Stín katedrál*. Výběrem spisovných a nespisovných výrazových prostředků se autor vrací zpět k původní funkci užitých jazykových variant jako prostředku charakterizace postav. Světlá Čmejrková si velmi správně uvědomuje, že tato původní funkce je výrazně relativizována faktem, že román se jednoznačně hlásí k ty-

pu ecovských postmoderních textů a výrazové prostředky vložené do úst hlavních postav jako prostředek jejich charakterizace plní i řadu dalších funkcí.

Vztah mluvenosti a psanosti je posuzován i v kontextu nových médií, v případě sledované publikace pak především chatu. Jana Hoffmannová sleduje tuto dynamicky se rozvíjející oblast a přináší charakteristiku jazykových prostředků všech jazykových rovin včetně grafické podoby nahrazující chybějící zvukové prvky komunikace.

Z hlediska dalších výzkumů v dané oblasti se nám jako velmi důležitá jeví kapitola *Postoje k jazyku: výzkumy a interpretace*. Světlá Čmejrková v ní zhodnocuje výsledky výzkumů realizovaných v posledních deseti letech Ústavem pro jazyk český a přináší komentovaná shrnutí anket zjišťujících vztah uživatelů jednak k regionální, jednak k stylistické variantnosti. Sumarizace výsledků podobně orientovaných výzkumů je velmi důležitá už proto, že vědomě deklarovaný postoj k spisovnosti a nespisovnosti v různých situačních kontextech i diskurzech je zásadní při hledání místa a funkčního využití spisovné a nespisovné variety.

Celá publikace je velmi vhodně uzavřena kapitolou zaměřenou na podobu mluvené češtiny při školské komunikaci. Světlá Čmejrková analyzuje rozhovory, které proběhly mezi žáky základních škol při řešení logických úloh. Autorka sleduje, jakým způsobem probandi dokáží transformovat psaný modus do modu mluveného, jak užívají mluvený kód při formulování abstraktních myšlenek apod. Výzkum slouží jako východisko pro formulování otázek, čím by měli být žáci ve výuce češtiny vybaveni, co by měli zvládnout a k jakým kompetencím by výuka měla směřovat.

Závěrem můžeme konstatovat, že autoři publikace dokázali velmi dobře postihnout úlohu a funkční rozpětí mluvené češtiny v dynamicky se rozvíjejících diskurzech a komunikačních kontextech. V jednotlivých kapitolách se podařilo dokázat, že mluvený modus přestává být doménou komunikace realizované při bezprostředním kontaktu komunikantů a jeho prvky poměrně rychle pronikají do dalších a dalších oblastí typických pro komunikaci „na dálku“.

Jindřiška Svobodová, Olomouc